

В. О. ПАРХОМЕНКО,
проф. Дніпропетровського Інституту Вищої Освіти.

КНЯЗЬ ЧОРНИЙ.

(До питання про добу Сіверянської колонізації Подесення).

Давніше уявлення про Русь у Х віці, як велику русько-київську державу, що об'єднувала всі східнослов'янські племена, поволі — хоч і з великими труднощами — все більш та більш віходить в область історичних легенд¹), що утворила їх історіографія XVIII віку, і все ясніш, потроху вимальовуються обриси справжньої Руси того часу, яка не прожила ще доби племінних князівств. Замість гаданої єдиної князівської влади, що начебто диктувала свою волю з Києва ледві чи не по всьому великому простору Східної Європи, ми поступінно починаємо бачити в дійсності і на підставі даних літопису в цей час низку князів, що борються тут один з одним, і паралельно середньо-дніпровським — київським Ігореві, Ользі та Святославу, зустрічаемо Олега, що, очевидчаки, не в Київі княжив²), — супротивників Ігоря — Аскольда та Дири, Свенельда та Мала деревлянських, Рогволода Погоцького, Синеуса білозерського та інш. Це, звичайно, не всі східнослов'янські князі доби близько Х віку, що не належали до київської Ігоревої династії; крім них було ще багато інш., бо, як справедливо свідчить літопис-таки, свої племінні князі були не тільки в полян, деревлян та полован або придвинських кривичів, як це видно з названих вище князів, але-ж і у дреговичів, і у новгородських слов'ян та у інших племін, — причому південні та північні князі довгий час були зовсім роз'єднані. Імена цих князів і самий факт повсюдного існування подібних племінних князів у східніх слов'ян у кінці IX — початку Х вв. та й пізніше, навіть у кінці Х та в XI в. вияснюються тільки потроху не без труднощів та зусиллів. У зв'язок з такого роду засвідченням у літописі фактом існування племінних князів Х віку можна тепер ставити потроху і відповідні легендарні перекази та свідчення археологічні. обережно вводячи їх у науковий історичний оборот. З'єднання обох цих даних — леген-

¹) На превеликий жаль, подібні погляди трапляються і в нових деяких виданнях (прим. у М. Яворського „Нарис історії України“, ч. I, Харків, 1923, стор. 72—73, 80, 87, 88 та інш.).

²) Про це докладніше у нашій книзі „У истоках русской государственности“, Ленінград, 1924.

дарних та археологічних — дає підставу вказати, в додаток до вище одзначених, що одного племінного князя Х віку, а саме чернігівсько-сіверянського. Чернігівці добре ще пам'ятали до недавнього часу переказ про засновника свого міста — князя Чорного, від якого залишився величезний, що пережив низку віків, курган — так звана „Чорна могила”, а розкопи цього кургану, що провадив їх у 1872—73 рр. покійний проф. Д. Я. Самоквасов, дали можливість датувати добу похорону Х віком¹⁾). Коли так датувати добу князя Чорного, одержує своє, до деякої міри певне, літописно-історичне пристосування й давній чернігівський переказ, що каже про боротьбу названого сіверянського князя Чорного біля Чернігова з князем деревлянським²⁾). Річ у тому, що вже О. Шахматов звернув увагу, на підставі аналізи літописного тексту, на можливість давнього поселення деревлян не тільки на правому, але й на лівому березі Дніпра³⁾; у звязку з цим в друку висловлювали думку про більше історичне значіння — глухо, але цілком певно — відзначеної в літопису боротьби деревлян з полянами та про можливість її пристосування, головним чином, до Х віку взагалі і перш за все до доби Ігоря та Ольги⁴⁾). Розглядаючи боротьбу Ігоря та Ольги з деревлянами, що стала за предмет легенд та переказів, одзначуваних у літописі, як один із етапів тривалої племінної боротьби на Дніпрі або точніше, колонізаційного наступу південно-східніх племін східного слов'янства, — тих, що, за літописом, платили данину хазарам і входили взагалі в орбіту хазарського державно-культурно-економічного впливу, — як етап наступу цих племін на захід — на Подніпров'я та поступової колонізації од них Його, — ми не можемо байдуже поставитися і до цього чернігівського переказу. Можливості такої зміни племін на сіверянській території не суперечать і археологічні дані, оскільки напр. Самоквасов розрізняє та протиставить раніші Седневські стародавності порівнюючи з стародавностями Чернігівськими, а після цього археологи⁵⁾ на сіверянській території помітили наявність похорону, який можна приписати двом різним, хоч і слов'янським племенам. У такому разі князя Чорного, як і Ігоря та Ольгу, очевидчаки можна вважати за героїв цієї доби, коли одбувалася племінна зміна і південно-східні племена колонізували Подесення, бо сіверяни це члени тієї-ж племінної хазарсько-слов'янської групи, що й поляни, які як-раз у Х віці стояли перед загальним зав-

¹⁾ „Могилы русской земли”, Москва 1908 р. стор. 200, — „Съверянская земля и съверяне по городищамъ и могиламъ”, Москва 1908, стор. 37.

²⁾ Див. у С. Котлярова в „Черниг. Губ. Вѣдом.” 1851 р. част. неофіц., № 26, ст. 238 (ст. „Городъ Черниговъ”) про народні перекази й ступінь їх вірогідності, порів. у П. В. Голубовського „Печенѣги, торки и половцы”, Київ 1884 р. ст. 238 та інш.

³⁾ Див. „Введеніе въ курсъ истории русского языка” Птб., 1916 р., ст. 100.

⁴⁾ Див. в „Изв. Отдѣла Русск. Языка и Словесности Рос. Академіи Наук”, 1917 р., т. II, — 1920 р. т. XXV, і особливо в книзі „У истоков русской государственности”, Ленінград, 1924 рік.

⁵⁾ В. Щербаківський, М. Макаренко.

даним — витіснити деревлян з Лівобережжя Дніпрянського. Археологічні дані (надто наявність візантійської монети кінця 940-х—950-х рр. Костянтина Багрянородного та Романа, його співправителя — в могилі Чорній) і аналогія фактів чернігівського переказу про Чорного з даними літописними про боротьбу Ігоря та Ольги з Аскольдом та Малом дають можливість віднести добу Чорного до часів Ігоря та Ольги, себ-то до половини Х віку¹). До такого хронологічного припущення маємо ще низку даних: по-перше, величезний поганський курган повинен був бути збудований над князем Чорним трохи раніше перед запровадженням у Чернігові християнства, на яке єсть вказівки тут у самому кінці Х віку або може в початку XI віку — взагалі в добу Володимира Святого; до того-ж Чорну могилу ще раз за цей час устигли використати для верхнього похорону, теж поганського, очевидчаки, доби кінця Х в.²). Потім переказ говорить про смерть князя Чорного в боротьбі з хазарами³), що може вказувати найшвидше на добу перед зруйнуванням могутності Хазарії Святослава, себ-то до літописного 965 р. Нарешті, якщо ігнорувати трактат 907 р.⁴), Ігорів трактат з греками 945 р. відзначає перший історичне в цей час існування м. Чернігова і при тому його союзні в даний момент з Київом та Переяславом стосунки. З цього можна зробити такий висновок: князь Чорний заснував своє сіверянське місто Чернігів (можливо й на місці іншого, давнішого⁵), поселення перед 945 роком, і княжив тут, воюючи з деревлянами на заході та хазарами на південному сході в спілці з київсько-переяславськими⁶) полянами в 940—950 рр.⁷), і був, отже, сучасником і природнім союзником Ігоря та Ольги. Очевидчаки, одночасно з полянами сіверяни в цей час на стало оселятися в Подніпров'ї, і добу князя Чорного ми маємо право вважати за добу початкової колонізації од сіверян Чернігівщини.

Отож, можна, по-перше, певно датувати Чорну могилу (кінець 50-х—початок 60-х рр. Х віку) і, по-друге, з'ясувати її історичне значення на підставі звязку похованого в ній князя з моментом,

¹) Шкаво, що монета в Чорній могилі датується як-раз добою співправителя Костянтина Багрянородного Романа, себ-то кінцем 40-х та 50-х рр. Х віку.

²) „Могилы русской земли”, стор. 197—200.

³) Див. у вищезгаданій ст. С. Котярова в „Черніг. Губ. Відом.”, 1851 р., № 27, стр. 245.

⁴) Трактат 907 р., де теж згадується Чернігів, викликає низку сумнівів у вчених, а Шахматов просто каже, що він неавтентичний, штучно скомбінований з боку зводчика, див. його ст. в „Записк. Неофіол. общ.”, 1914 р., вип. 8.

⁵) Порів.: у Самоквасова згадується вказівка на старіше од Чернігова поселення Седнева, й на інший, може бути досіверянський, характер тутешнього похорону. — „Сіверянская земля и сіверяне”, М. 1908 р., стор. 37 та да., „Могилы русской земли”, М. 1908, стор. 201—205.

⁶) Переяслав ми вважаємо за місце оборони Київського князя на Лівобережжі при рухові та оселенні на правому березі Дніпра.

⁷) Чому, як говорилось, відповідають монетні знахідки в Чорній могилі.

коли в Чернігівському Подесенні сіверянська колонізація, початковий момент якої можна припустити в Х віці — коло 930-х—940-х рр. змінилася. Племінні князі чернігово-сіверянські з династії Чорного, очевидччики, пережили добу Володимира Святого, — бо ми не бачимо в літопису вказівки на те, щоб Володимир посадив свого сина в Чернігові, — аж до 1023 р., прихода Мстислава із Тмуторокані. Цікаво відзначити нову спробу німецького вченого К. Фріцлера — ім'я Чернігова і звязані з ним — а, звичайно, і ім'я князя Чорного — асоціювати з арабськими вказівками на племін'я Каркайян, якому Фріцлер приписує тюркське походження, виводячи його з Кавказу і ставлячи в звязок з каракалпаками¹⁾). Це, звичайно, тільки одна з робочих гіпотез на шляху до з'ясування дійсних звязків сіверян з пінденним сходом, що без сумніву були у їх — згідно з вказівками літопису та археологічними.

¹⁾ Див. його „Das russische Reich — eine Gründung der Franken“, Марбург, 1923 р.